

Fransa'nın 1860 Lübnan Krizine Müdahalesi

Zeynep Yaman ¹, Bekir Sadık Topaloğlu * ²

Özet: XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti uluslararası koşullar ve dış baskılar nedeniyle kendi coğrafyasında meydana gelen huzursuzluklarda ekseriyetle yabancı aktörlerin müdahalelerine maruz kalmıştır. Fransız hükümetinin çatışan taraflardan biri lehine müdahalede bulunmak istediği 1860 Cebel-i Lübnan Krizi, yerel bir huzursuzluğun uluslararası bir soruna dönüşmesi durumuna belirgin bir örnek oluşturmaktadır. Cebel-i Lübnan'da köylü ayaklanması olarak başlayan huzursuzluk 1860 yılı itibarıyla Dürziler ve Maruniler arasında bir etnik hesaplaşmaya dönüşmüştür. Dürzilerin Hristiyan nüfusa karşı katliamlara girişmesi, huzursuzluğun Şam'a kadar yayılması ve Osmanlı güçlerinin olaylar karşısındaki yetersizliği Batı dünyasında infiale sebep olmuştur. Fransa bölgeye bir sefer düzenleme kararı almıştır. Osmanlı hükümeti de dönemin Dışişleri Bakanı (Hariciye Nazırı) Fuad Paşa'yı geniş yetkilerle donatarak bölgeye göndermiştir. Fuad Paşa'nın bölgeye intikaliyle olaylar hızlıca son bulmuş ve Fransız birlikleri Osmanlı güçlerine yardımcı olmakla yetinmiştir. Bu çalışmada 1860 Cebel-i Lübnan Krizine müdahale etmeye gelen Fransız seferinin rolü tartışılacaktır. Seferin Fuad Paşa'nın heyetiyle ilgisi ve olayların akışındaki etkisi gibi konular ele alınacaktır. Konuyla ilgili arşiv metinleri, olaylar üzerine yoğunlaşan o dönemde yaşamış araştırmacıların eserleri ve süreli gazeteler bu çalışmanın ana kaynakları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Cebel-i Lübnan, Fransız Diplomasisi, Osmanlı İdaresi, Yerel Huzursuzluk, Askeri Müdahale

French Intervention to Lebanese Crisis of 1860

Abstract: In the nineteenth century, the Ottoman Empire was generally exposed to foreign intervention in its internal crises because of the unfavourable international circumstances. The Crisis of 1860 in Mount Lebanon is a typical example of the internationalization of a local conflict where the French government strove to intervene in favour of one of the conflicting parties. The peasant-oriented turmoil in Mount Lebanon turned into ethnic strife between the Maronites and the Druze in 1860. The Druze massacres against the Christian population, the extension of calamities toward Damascus, and the failure of Ottomans to halt the tragedy drew the attention of Europe. France decided to dispatch an expedition to the Levant. The Ottoman government-appointed Foreign Minister Fuad Pasha with broad power to the region. The arrival of Fuad Pasha put an immediate end to the events and the French troops only displayed an auxiliary role to the Ottoman troops. This paper aims at investigating the role of the French expedition to the Levant during the 1860 Crisis. The expedition's relation with Fuad Pasha's mission and its effects will be discussed. Archival documents, accounts of the time focusing on the expedition and the periodicals constitute this study's base.

Keywords: Mount Lebanon, French Diplomacy, Ottoman Administration, Local Conflict, Military Intervention

1. Giriş

1815 Viyana Kongresi ile gündeme taşınan Şark Sorunu müteakip dönemde uluslararası siyasette yer tutan bir konu olmuş ve Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti ile ilgili politikalarına ciddi ölçüde yön vermiştir. Osmanlı Devleti'ni "Hasta Adam" olarak tasvir eden Avrupa devletleri kendi aralarındaki

¹Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye, zeynep.yaman@msgsu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5743-6126

²Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye, sadik.topaloglu@msgsu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2335-471X

Received: 10 March 2021, Accepted: 20 April 2021, Online: 30 April 2021

* Corresponding Author

anlaşmazlıkları bir kenara koyarak Osmanlı coğrafyası üzerinde yayılma gayretinde olmuşlardır. Osmanlı bünyesindeki azınlıklarla temas kuran Avrupa devletleri Osmanlı karşıtı hareketleri destekleyerek Osmanlı Devleti'nin ciddi anlamda zayıflamasına sebep olmuşlardır (Yapp, 1987, s.92-96).

İç sorunlar yüzünden yeterince zorluk yaşayan Osmanlı Devleti bir taraftan da Batı müdahalesi ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Avrupa devletleri denge politikası izleyerek Osmanlı Devleti'nin tek bir ülkenin hâkimiyet alanına girmesini engellemeye çalışmıştır (Holland, 1885, s.2). Çok sayıda devletin uluslararası boyut kazanan krizlere müdahalesi Osmanlı Devleti'ne bazı siyasi manevra alanları sağlasa da krizlerin sonlandırılma süreçleri daha karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Bu yüzden Batı müdahalesi XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti için ciddi bir sorun olmuştur. Batı devletleri çok kez Osmanlı Devleti'ne reform baskısı yapmıştır (Argyll, 1879, s.107).

Uluslararası boyut kazanan krizler Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki bölgeleriyle sınırlı kalmadığı gibi Arap topluluklarının yaşadığı yerlerde de benzer şekilde ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Oryantalist anlayış genellikle Osmanlı Devleti'nin yenilik ve reform konularındaki başarısızlığının Arap coğrafyasına Batı müdahalesini mecburi kıldığı iddiasındadır (Cahuet, 1905, s.205). Ne var ki, XIX. yüzyıl ortalarında Cebel-i Lübnan bölgesine bakmak bu görüşün doğruluğunu sorgulamak için yeterli olacaktır. Cebel-i Lübnan'a yapılan dış müdahalenin Doğu Akdeniz'deki mevcut problemleri daha da derinleştirdiği görülmektedir. Batı devletlerinin yerel toplumlarla kurdukları ilişkiler etnik gruplar arasındaki nefreti arttırmış ve bölgede barışın yeniden tesisini zora sokmuştur (Maila, 1998, s.39; Ma'oz, 1968, s.213-217).

2. Cebel-i Lübnan ve Fransa

Cebel-i Lübnan bölgesine olan Batı ilgisinin geçmişi eskilere dayanmaktadır. XIX. yüzyılda Şark Sorunu ile birlikte bu ilgi daha da artmış ve Batı devletleri Doğu Akdeniz ve özellikle de Cebel-i Lübnan ile ilgili olan meselelere daha çok karışmaya başlamıştır. Bu noktada Fransa bölgedeki en kalabalık topluluk olan Marunîler ile dini yakınlık üzerinden kurduğu bağlar sayesinde avantajlı bir konumda yer almıştır. Marunîlerin Vatikan'a bağlı Katolik Hristiyanlar olmaları Fransa'nın onlara sadece diplomatik yollarla değil misyonerlik faaliyetleriyle de ulaşmalarını sağlamıştır. Öte yandan Fransa'nın etkisinin farkında olan bölgedeki Osmanlı yetkilileri Babıali'yi Fransız faaliyetleri hususunda sıklıkla bilgilendirmişlerdir (COA, İ.DH 64/3177).

Fransız diplomatlar ve akademisyenler Cebel-i Lübnan'daki güçlü konumlarını korumak adına diğer devletlerin bölgede Fransa'yı dengelemeye çalışan faaliyetlerini eleştirmeyi ihmal etmemişlerdir. Doğu

Akdeniz'de konsolos olarak görevler almış olan ünlü Fransız diplomat Eugène Poujade; Episkop İngiltere, şizmatik Rusya, Lüterci Prusya ve Kalvenci ABD'nin Fransa ve Katolikliğe karşı bir ittifak oluşturduğunu belirterek durumdan yakınmış ve Katolik Avusturya'nın söz konusu ittifaka desteğinden duyduğu üzüntüyü açığa vurmuştur (Poujade, 1860, s.59). Tanınmış Fransız akademisyen Etienne Lamy ise Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki varlığını uzun süredir çeşitli köşelerden kuşatılmış bir noktaya benzetmiş ve bu kuşatmaya direnmenin Fransa'nın konumunu korumak açısından hayati bir öneme sahip olduğunu iddia etmiştir (Lamy, 1900, s.239).

3. 1860 Cebel-i Lübnan Krizi'ne Giden Süreç

Değişim rüzgârları ve uluslararası huzursuzluklar şüphesiz Cebel-i Lübnan'ı da etkilemiştir. Şihab Hanedanı'ndan Emir Beşir'in yarım asırdan fazla süren (1789-1840) uzun ve otoriter yönetimine maruz kalan Cebel-i Lübnan (Gökbilgin, 1946, s.641) ayrıca Mısır ordusunun işgalini yaşamış (1831-1840) ve bölgedeki toplumlararası geçimsizlikler artış göstermiştir (Harik, 1968, s.35). Dürzi ve Marunî grupların artan çatışmaları üzerine her iki grubun da siyasi temsilini sağlamayı amaçlayan Çifte Kaymakamlık rejimi de kalıcı bir huzur ortamı sağlayamamış ve Batılı hükümetler de 1860 Krizi'ne giden süreçte mezhep grupları arasındaki ayrımı derinleştirme gayretinde olmuştur (Uygun, 2017, s.9-10).

1860 Krizi ise XIX. yüzyıl Lübnan'ının ve hatta bütün Doğu Akdeniz'in belki de en kötü ve acı verici olayıdır. Cebel-i Lübnan'da 1858 yılı ile birlikte beliren mezhep çatışmaları ve toplu katliamlar 1860 yılı itibariyle iyice şiddetlenmiş ve hatta Şam'a sıçramıştır. Şam'daki Müslümanların şehrin Hristiyan mahallelerini yağmalaması ve o bölgelerdeki ahaliye saldırması ile birlikte olaylar bir Hristiyan kıyımı görüntüsü arz etmeye başlamıştır. Batı dünyası bu duruma sert tepki göstermiş ve Doğu Akdeniz'deki Hristiyan nüfusa yönelik katliamları protesto etmiştir.

Cebel-i Lübnan'da Mısır işgali sonrasında oluşturulan ve 1845 yılındaki Şekib Efendi Nizamnamesi ile güçlendirilen Çifte Kaymakamlık rejimi geçici bir huzur dönemi oluştursa da 1858 yılı itibariyle özellikle bölgenin Marunîlerin çoğunluğu oluşturduğu yerlerinde toprak sahibi ailelere karşı bir köylü direnişi başlamıştır (Buheiry, 1984, s.293-295). Mezhepçi bir aidiyet hissiyle hareket eden Marunî köylüleri ayaklanmada belli bir başarıya ulaştıktan sonra Dürzi toprak sahiplerinin egemenliği altında bulunan diğer Marunî köylülerine yardım etmek adına hareket alanlarını genişleterek Dürzi güçleriyle karşı karşıya gelmiştir (Havemann, 1983, s.264-273). O dönemde karizmatik kişiliği ve lider davranışlarıyla Marunî toplumu üzerindeki etkisini günden güne arttırmaya başlayan Cebel-i Lübnan'ın önde gelen Marunî

figürlerinden Yusuf Kerem Bey savaşın yayılma ihtimalinden duyduğu çekinceleri belirtse de çatışmaların Dürzilerin çoğunlukta olduğu yerlere yayılmasına engel olamamıştır (Uygun, 2017, s.105). Böylece bir sınıf hareketi olarak başlayan bu ayaklanma 1860 yılında iki mezhep grubunun karşı karşıya gelmesiyle dini aidiyet temelli bir iç savaşa dönüşmüştür.

Marunî ayaklanmacıların Dürzi toprak sahiplerinin kontrolü altındaki bölgelere saldırıp bu bölgelerde yaşayan Marunî köylüleri isyana teşvik etmesi üzerine Dürzi ileri gelenleri mezhepçi bir söylem kullanarak Dürzi köylülerini yanlarına çekmeyi başarmıştır. Marunî kuvvetlerine karşı askeri birlik ve organizasyon açısından daha başarılı bir görüntü çizen Dürzi birlikleri kısa zaman içinde Marunî birliklerine karşı askeri üstünlük sağlamıştır (Hitti, 1965, s.184). Marunî köylerine karşı saldırıya geçen Dürzi kuvvetleri girdikleri köylerde geniş çaplı sivil katliamlarına girişmişlerdir. Batı dünyasını ciddi anlamda rahatsız eden bu Hristiyan kıyımına karşı Babıali yönetimi de derhal harekete geçmeye çalışmış ve Hariciye Nazırı Fuad Paşa'yı olağanüstü yetkilerle bölgeye görevlendirmiştir. Ancak Fuad Paşa henüz bölgeye varmadan Cebel-i Lübnan'daki Hristiyan köylerinin tahribatından cesaret alan Şam'daki bazı Müslüman gruplar şehrin Hristiyan mahallelerine girerek Hristiyan nüfusa karşı bir katliama girişmiştir (Gökbilgin, 1946, s.686-690). Bu durum krize daha geniş bir boyut kazandırmış ve Osmanlı Devleti'ni uluslararası platformda ziyadesiyle zor bir durumda bırakmıştır.

4. 1860 Cebel-i Lübnan Krizi ve Fransa

Fransa'nın Marunîler ile kurmuş olduğu yakın ilişkiler sebebiyle katliamlar Fransız kamuoyunu çok rahatsız etmiştir (Mange, 1940, s.85). Çok sayıda Fransız yetkili ve birey Cebel-i Lübnan'da yaşananları araştırmak üzere harekete geçmiştir. Bu yüzden Fransız kaynakları konuyla ilgili yapılan yayınlar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu kaynakların neredeyse tamamı Osmanlı, Dürzi ve İngiltere karşıtı ifadeler içererek Marunî yanlısı görüşler üretmiştir. Bu eserlerin hitap ettiği kitle çoğunlukla Fransız kamuoyu olduğu için çok sayıda duygusal ifade ve dini referans öne çıkmıştır.

Fransa'nın meşhur Asur bilimci ve arkeologlarından biri olan François Lenormant (Mayence, 1910) olaylardan sonra bölgeyi ziyaret etmiş ve bölgedeki Fransız misyonundan çok sayıda belge toplayarak kriz hakkında kapsamlı bir eser yazmıştır. Lenormant eserinde bölgedeki Osmanlı yetkililerini huzursuzluk çıkacağını önceden tahmin etmelerine rağmen krizi sonlandırmak yerine derinleştirmekle suçlamıştır (Lenormant, 1861, s.3-4). Bölgede bulunan Arnavut başıbozukların yağmalama faaliyetlerine de değinen (Lenormant, 1861, s.16; Jobin, 1880, s.21-22) Lenormant; Osmanlı Devleti'nin Cebel-i Lübnan'daki en

yüksek dereceli temsilcisi olan Sayda Valisi Hurşid Paşa'yı da sıklıkla suçlamıştır. Hatta kanıt gösterme ihtiyacı duymadan Hurşid Paşa'nın kriz esnasındaki tutumu ile Babiali'nin olaylara yaklaşımının aynı olduğu yönünde bir algı oluşturmaya çalışmıştır (Lenormant, 1861, s.19-23). Her ne kadar Hurşid Paşa kriz sırasındaki faaliyetleriyle tartışmalı bir figür olsa da onun icraatları üzerinden bir bütün olarak Osmanlı yönetimini suçlamak ortaya tutarsız ve bilimsel ciddiyetten uzak bir görüntü çıkarmaktadır.

Kriz esnasında bölgede diplomat olarak görev yapan bir başka Fransız Baptistin Poujoulat da Lenormant ile benzeşen görüşler öne sürmüştür. Aslen bir tarihçi olan Poujoulat Fransa'nın 1860 yılındaki kriz esnasında Doğu Akdeniz'e gönderdiği askeri misyona katılmış ve çok sayıda diplomatik belge toplamıştır. Bu sebeple eserini ağırlıklı olarak kendi gözlemleri üzerine kaleme almıştır. Hristiyanların şiddet olaylarını başlattığını belirten kaynakları ve tanıkları göz ardı eden Poujoulat Dürzileri ve Osmanlıları ortak suçlular olarak ilan etmiştir (Le Constitutionnel, 19 Temmuz 1860). Ancak bu iddiasını destekleyici herhangi bir kanıt göstermemiştir (Poujoulat, 1861, s.108).

1860 krizi dönemin Fransız basınında da geniş ölçüde tartışılmıştır. Dönemin Fransız gazeteleri de araştırmacılar gibi yanlı bir tutum göstererek kamuoyunu etkilemeyi amaçlamışlardır. Fransa'nın resmi politikası ve askeri girişimleri gibi pek çok detay medyada kapsamlı bir şekilde yer almış ve tartışılmıştır. 27 Temmuz 1860 tarihli *Le Constitutionnel* gazetesi Fransa'nın planlamakta olduğu çıkarma (*l'expédition*) ile ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Söz konusu gazete haberine göre liman şehri Toulon'da Suriye'ye yapılması planlanan çıkarma için hazırlıklar süratli bir şekilde devam etmekteydi. Öte yandan gazetenin dile getirdiği haberinde, planlanan müdahalenin esas sebebinin Avrupa'nın 1856 yılında Rusya'ya karşı Abdülmecid'in tarafında yer almasına rağmen Osmanlı Padişahı'nın Hristiyanlara zulüm edenleri cezalandırmaması ve olaylar karşısında son derece zayıf bir tutum sergilemesi olarak gösterilmiştir (Le Constitutionnel, 27 Temmuz 1860).

23 Temmuz 1860'da yayınlanan *La Gazette du Midi*'de Toulon'daki hazırlıkların Fransız bakanın belirlediği gidiş tarihinde bitmesi için hızlı bir şekilde devam ettiği ve *Alexandre* ile *Fontenoy* adlı gemilerin Temmuz ayının son haftasında yola çıkacağı duyurulmuştur. Aynı gazete haberinde, Suriye'de bulunan Fransız gemilerinin sayısının İngiliz gemilerinin sayısından az olmaması aksi takdirde Suriye halkının "kurtarıcıları" olarak İngilizleri göreceği de önemle vurgulanmaktadır. Bu uyarı içerikli cümle Suriye'de mevcut olan İngiltere ve Fransa arasındaki rekabeti kanıtlar niteliktedir. Haberde Brest'ten *Le Tage* gemisinin 300 denizcisiyle beraber Toulon güçlerine katılacağı ve ayrıca Cherbourg ve Lorient'dan da Toulon'a gelmek için 684 denizcinin daha yola çıktığı belirtilmiştir. Beş bölüme ayrılan bu denizcilerin her bölümünün başında bir subay bulunmaktaydı (La Gazette du Midi, 23 Temmuz 1860).

Yukarıda görüldüğü üzere, dönemin Fransız basını ve araştırmacıları genellikle Osmanlı yönetimine ve Dürzi toplumuna karşı olumsuz bir bakış açısı benimsemiş ve özellikle Fransa'nın siyasi çıkarları ve halkı ile Marunîler arasındaki duygusal bağ sebebiyle ciddi derecede taraflı görüşler belirtmişlerdir (Ageron, 1970, s.19). Suriye'de yaşanan tüm bu olaylar III. Napolyon'a Fransa'nın Ortadoğu politikası kapsamında hareket etme imkânı sağlamıştır. “Marunîlerin seküler koruyucusu” fikri ile 19 Temmuz'dan itibaren Suriye'ye bir Fransız çıkarma gücünün gönderilmesi kararı bakanlar kurulu tarafından alınmış ve bu çıkarmada görev alacak birlikler belirlenmiştir (Louet, 1863, s.6). Söz konusu bu birliklerin başına ise Komutan Beaufort-d'Hautpoul getirilmiştir (Le Correspondant Recueil Périodique, 1878, s.693).

5. Fuad Paşa'nın Cebel-i Lübnan Krizi'ne Müdahalesi

Bölgedeki çatışmalar ve huzursuzluk ortamı şüphesiz Osmanlı yönetimini de etkilemiştir. Silahlı çatışmaların hızla tırmanması ve Hristiyan nüfusun yaşadığı mağduriyet Fransa başta olmak üzere Batılı devletleri harekete geçirmiştir. Bu durumun neticesinde Babıali üzerinde yoğun bir baskı hissetmiştir. Böyle bir ortamda bir çözüm yolu arayan Sadrazam Ali Paşa, bölgedeki Osmanlı memurları gerginliği kontrol altına almakta yetersiz kalınca, Padişah'a Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın özel yetkilerle Cebel-i Lübnan'a gönderilmesi önerisinde bulunmuştur. Ali Paşa çatışmaların yoğunlaşması durumunda olayların Müslüman nüfusa da sıçrayarak daha küresel bir hal alacağı yönündeki endişelerini Osmanlı Padişahı'na belirtmiş ve Batılı devletlerin müdahale için her fırsatı değerlendirmeye çalıştığı yönündeki endişelerini dile getirmiştir. Fuad Paşa'nın geçmişteki başarılarını örnek göstererek çalışma arkadaşına güvendiğini vurgulayan Ali Paşa huzursuzlukları sonlandırmak adına Fuad Paşa'nın bölgeye özel temsilci olarak gönderilmesini tavsiye etmiştir. Bu talebi onaylayan Sultan Abdülmecid, Fuad Paşa'ya geniş yetkiler vererek Cebel-i Lübnan'daki olayları bastırması amacıyla görevlendirmiştir. Padişahın Hariciye Nazırını bölgeye atması Osmanlı yönetiminin krizi ciddiye aldığını ve sonlandırmayı amaçladığını gösteren önemli bir işarettir (COA, İ.MMS 132/5673). Padişahın bu ataması olaylar üzerinde etkisini hemen göstermiş ve daha Fuad Paşa'nın delegasyonu bölgeye varmadan bölgeden olumlu haberler gelmeye başlamıştır. Krizdeki tartışmalı rolüyle dikkat çeken Sayda Valisi Hurşid Paşa muhtemelen Fuad Paşa'nın bölgeye yaklaşıyor olmasının da verdiği endişeyle Dürzi ve Marunî toplumlarının ileri gelenlerini toplantıya çağırarak ve onlara çatışmaları durduracaklarına dair söz verdikleri bir anlaşma metnini zorla imzalatmıştır. Daha sonra bu anlaşma metnini Dürzi ve Marunî liderlerin sadakat mektuplarıyla birlikte payitahta göndermiş ve Osmanlı yönetimini durumdan haberdar etmiştir (COA, İ.MTZ.CL 2/140).

Fuad Paşa'nın Cebel-i Lübnan'a görevlendirilmesi Fransız medyasında da uzunca değerlendirilmiş ve tartışılmıştır. Bölgedeki Osmanlı yetkililerin olumsuz imajlarının aksine Fuad Paşa Fransız gazeteciler nezdinde olumlu bir imaja sahip olmuştur. Daha önce Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi olarak Fransa'da görev yapmış olduğu için Fransızların tanıdığı bir isim olan Fuad Paşa bu sebeple Fransız gazeteciler tarafından Doğu Hristiyanlarının katledilmesini durdurabilecek yetkinlikte bir isim olarak algılanmıştır. Fransız basını şair yönü ve bilge kişiliğinden dolayı Fuad Paşa'dan “Doğulu Lamartine” olarak bahsetmiştir (Le Figaro, 12 Ağustos 1860). Yine 18 Temmuz tarihli *Le Moniteur*'ün haberine göre Fuad Paşa Sultan tarafından görevlendirilmesi üzerine 12 Temmuz'da Beyrut'a doğru birliklerle yüklü iki korvet ile yola çıkmıştır. Yola çıkmadan önce ise Fransız Büyükelçiliği'nin çevirmenini çağırması ve şu sözleri büyükelçiye iletmesini istemiştir; “hayatım pahasına orduma atılan bu lekeyi temizleyeceğim ve birliklerim görevlerini yerine getirecekler.” (Le Constitutionnel, 30 Temmuz 1860).

Fuad Paşa, Cebel-i Lübnan'a varır varmaz bölgeden iyi haberler gelmeye başlamıştır. Fuad Paşa Babıali ile olan yazışmalarında bölgede sükûnet ve emniyet durumunun sağlandığından ve dağlık alanlara kaçan suçluların Osmanlı heyetinden korkarak Osmanlı birliklerine teslim olmaya başladıklarından gururla bahsetmiştir. Fuad Paşa ayrıca Babıali'den bölgede kriz sebebiyle baş gösteren açlık sorunu ile mücadele konusunda gıda yardımı istemiştir. Babıali Fuad Paşa'nın talebini olumlu karşılamış ve “mekulat maddesi” (beslenme konusu) çerçevesinde bölgeye gıda yardımı göndermeye karar vermiştir (COA, İ.MTZ.CL 3/143).

Fuad Paşa'nın krizin kısa sürede çözülmesi konusundaki rolü genel olarak takdir toplamıştır. Ayrıca savaşı taraflara müdahalesinin yanında yukarıda belirtilen gıda konusuyla birlikte sağlık hizmetleri konusunda da önemli adımlar atmıştır (Karal, 1988, s.37). Hristiyan toplumuyla da temas geçen Fuad Paşa Hristiyan nüfusun duyduğu acının boyutunu anladığını üzülen belirmiş, mültecilerin dönmesi ve suçluların cezalandırılması dâhil gerekli bütün önlemleri alacağına dair söz vererek Hristiyan halkına moral aşılama çalışmıştır (Le Constitutionnel, 18 Ağustos 1860). Fuad Paşa yine bölgedeki Osmanlı yetkililerinin kriz esnasında silahlı olaylara karşı müdahalede yetersiz kaldığının altını çizmiş ve olayları yatıştırmakta yetersiz kalan görevliler hakkında çeşitli önlemler almış ve cezai işlemler uygulamıştır (Ülman, 1966, s.35).

Uluslararası bağlamda düşünüldüğünde Fuad Paşa'nın görevlendirilmesinin zamanlaması da dikkat çekicidir. Fransa hükümeti Cebel-i Lübnan'da çatışmalar başladığından beri bölgeye bir askeri sefer düzenleme konusunda fırsatlar aramıştır. Bu noktada Fransız politikacılar diğer Batı hükümetlerinden mevcut sefer için siyasi destek almak amacıyla lobi faaliyetleri yürütmüşlerdir. Fransız hükümetinin siyasi

niyetleri hakkında bilgi sahibi olan Osmanlı devlet adamları konuya dair önlemler almıştır. Söz konusu önlemler kapsamında, henüz Fransız birlikleri Doğu Akdeniz seferine çıkmadan önce Fuad Paşa bölgede tatmin edici derecede bir huzur ortamı oluşturmayı başarmıştır. Bu yüzden Fransız birlikleri bölgeye ulaştığında hâlihazırda bölgede bulunan Osmanlı birliklerinin organizasyon şemasına uymak zorunda kalmışlardır (Mange, 1940, s.89). 22 Ağustos 1860 tarihli Beyrut'tan yazılmış kişisel bir mektupta, Fransız birliklerinin gelişinin yarattığı büyük yankı sonucu Fuad Paşa hızlı davranması gerektiğini anladığı ve 200'e yakın infaz emri verdiği, yaklaşık 2500 tutuklama yaptırdığı ve bir Dürzi köyünü tamamen yok ettiği ifadelerine yer verilmiştir (Le Constitutionnel, 4 Eylül 1860).

6. Fransız Askeri Seferi

Fransız birlikleri Beyrut'un kapılarına yerleştiğinde askerlerin amacı kampta mümkün olduğunca kısa süre kalmak olmuştur. Fuad Paşa General Beaufort'a isyancı Dürzileri kontrol altına almak için dağda ortak bir çıkarma önerisinde bulunmuştur. Fuad Paşa'nın bu teklifinin esas amacı Fransızların çıkarmasının rolünü kısıtlı tutmaya çalışmaktır. Öte yandan General Beaufort Fransız birliklerinin denizi aşır Suriye'ye geliş sebeplerinin Osmanlı askerlerine yardım etmek olmaması gerekçesiyle bu teklifi reddetmiştir. General kampın önünde ona iletilen Fuad Paşa'nın mektubunu yırtmış ve Fuad Paşa'ya teklif ettiği planı hayata geçirebileceğini ancak Türk birliklerinin Sayda üzerinden Cebel'e girdikleri anda Fransız birliklerinin de ilerleyeceğini iletmıştır. Uzun ve çetin müzakereler sonrasında Fransız tarafı teklifi kabul etmiş ve Fransız birlikleri bölgede konuşlanmış olan Osmanlı birliklerinin rehberliği altında Beyrut'tan içeri yönelmişlerdir. Fransızlar Beyteddin ve Deyrülkamer'den geçerek Kab İlyas'a varmışlar, Osmanlı askerleri de yerlerini aldıktan sonra Dürziler kaçmaya başlamışlardır. Kriz esnasında katliamlara girişmiş olan Dürzi saldırganlar Osmanlı birlikleri bölgeye varmadan kaçtığı için Fransız birlikleri çatışacak kimseyi bulamamış ve dolayısıyla Fransız askerleri ciddi bir silahlı çatışmaya girmemiştir (Le Correspondant Recueil Périodique, 1878, s.695).

Beyrut'tan 22 Ağustos tarihli gelen raporlara göre olayları hızlı bir şekilde bastırmayı hedefleyen Fuad Paşa, Şam'da 70 isyancıyı astırarak idam etmiştir. Ağustos tarihli *Courrier de Marseille*'de yayınlanan özel bir yazısmada tüm Fransız deniz birliklerinin (*le Donawerth, amiral Jehenne, le Redoutable, l'Eclairer, la Sentinelle*) Beyrut Limanı'na konuşlandığı ve Fransız askerlerinin karaya çıkışının saat 01.00'de gerçekleştiği belirtilmiştir. Söz konusu yazıda Fransızların kamplarını Çamlık ormanında (*forêt des Pins*), şehre 15 dakikalık mesafede kurduğu ve Fransız birliklerinin yerel halk ile Hristiyan Avrupalı topluluklar üzerinde hayranlık yarattığı yazılmıştır (Le Constitutionnel, 31 Ağustos 1860).

L'Aigle de Toulouse'da Suriye ordusunda görevli bir subayın ailesine yazdığı bir mektup yayınlanmış ve söz konusu bu mektupta; bütün birliklerin Şam yoluna 2 km'lik mesafede bir çam ormanında kamp kurduğu, askerlerin durumlarının kötü olmadığı yalnızca içme suyunda sıkıntı yaşadıkları ve sıcaklığın dayanılmaz olduğu belirtilmiştir. Bu süreçte Fransız askerlerin arasında fazla hastanın olmaması da onların avantajına olmuştur. Mektubu yazan Fransız askeri Dürzileri nasıl ayırt etmesi gerektiğini bilmediğinden şikâyet etmiş ve Türkleri Dürzileri destekledikleri için eleştirmiştir. Şam'da katledilen Marunîlerin emrini verenin ise Suriye paşası Ahmed Paşa olduğunu iddia etmiştir (Le Constitutionnel 18 Eylül 1860).

Fransızların düzenledikleri bu çıkarma sonrasında Beyrut'taki ticaret hayatının yeniden canlandığına dair yorumlara da Fransız gazetelerinde sıklıkla yer verilmiştir. *Courrier de Marseille*'de yayınlanan Beyrut'tan gelen bir mektupta bu iyileşmenin ilk adımlarının atılmaya başlandığı yazılmıştır. Örneğin, Çamlık taraflarına eşeksirtında gidilirken Perthuis topluluğu sayesinde artık arabayla gidildiği ve arabaların yanı sıra bir avluya birkaç masa, sandalye yerleştirilerek "*Cafe des Omnibus*" oluşturulduğu anlatılmıştır. Söz konusu mektupta Fransız askerlerinin esas sorunlarının rüzgârla yerdeki kumların havalanması ve dayanılmaz sıcaklık olduğu belirtilmiştir. Kampa yakın izin verilen yerlere restoranlar açılmış ve bu sayede yerel halkla Fransız askerlerinin kaynaşması kolaylaşmıştır. (Le Constitutionnel, 23 Eylül 1860).

Osmanlı ve Fransız askerleri bölgede son derece uyumlu bir görüntü çizmiştir. Örneğin Fuad Paşa liderliğinde bir kurtarma komitesi oluşturulmuş ve bu komitede Fuad Paşa ve General Beaufort birlikte çalışmıştır. Fransız askerleri doğrudan silahlı çatışmalara girmek yerine yıkılan ve tahrip olan evlerin yeniden inşası ve gençler için istihdam yaratılması gibi sosyal hizmetler sunmuşlardır (Émerit, 1952, s.226).

Osmanlı yönetiminin önleyici hamlesi Fransız birliklerinin etkisini çok büyük ölçüde sınırlamış ve Fransa'nın Doğu Akdeniz'i işgali ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Fransa'nın Marunîlere olan yakınlığı da düşünüldüğünde bölgede gelişen bir Fransız askeri harekâtı Dürzi toplumunu büyük sıkıntılara sürükleme ihtimali taşıyordu. Bu sebeple Osmanlı yönetiminin Fuad Paşa hamlesiyle Dürzi toplumunu Fransız tehdidinden koruduğunu da söylemek mümkündür. Öte yandan bölgeye müdahale amacıyla gelen Fransız birliklerinin tamamen etkisiz kaldığı da söylenemez. Fransa'nın bölgeye gelmesi Hristiyan Marunîlerin moralini yükseltmiş ve Fransız birlikleri Cebel-i Lübnan'da Marunîlerin haklarını gözeten ve temsilini sağlayan yeni bir rejim oluşturulana kadar bölgede kalmıştır (Samné, 1920, s.52).

Doğu Akdeniz'de yaşayan Batılı ülkelerin vatandaşları ve yerli Hristiyanlar Fransız birliklerinin Beyrut Limanı'na yanaşmasını coşkulu bir şekilde kutlamışlardır (Le Constitutionnel, 31 Ağustos 1860). Bu olumlu hava çıkarmadan sonra da devam etmiştir. Misyondaki Fransız askerleri Marunîlerin kendi

birliklerine olan sıcak tavrından çok memnun kalmış (Le Constitutionnel, 18 Eylül 1860) ve birliklerin iç kesimlere doğru yönelmesiyle birlikte bölgede fazlaca bozulmuş olan genel durumda ciddi düzelmeler gözlenmiştir (Le Constitutionnel, 23 Eylül 1860). Ünlü Fransız gazetesi *Le Constitutionnel* de Fuad Paşa'nın olayları hızlı bir şekilde yatıştırması ve suçlulara karşı sert tedbirler ve ağır cezalar uygulamasını Fransız misyonunun bölgeye gelişine bağlamış (Le Constitutionnel, 4 Eylül 1860) ve Osmanlı yönetimini krizin ilk aşamalarında Marunîlere karşı taraflı davranmakla suçlamıştır. Ancak söz konusu bu gazete Dürzi saldırganların Fuad Paşa'ya duydukları korkudan bahsetmeyi de ihmal etmemiş ve yine Osmanlı kaynaklarıyla paralel bir şekilde Fuad Paşa'nın krizin sonlandırılmasındaki katkılarının ve başarısının da altını çizmiştir (Le Constitutionnel, 1 Kasım 1860). 30 Ekim tarihinde Avrupa Konseyi ilk toplantısını Fuad Paşa başkanlığında yapmış ve Lübnan'da tutuklanarak 5,10,15 yıl hapis cezasına çarptırılan Dürzi liderlerin İstanbul'da Yedikule zindanlarında hapis yatmasına karar verilmiştir. (Le Constitutionnel, 10 Kasım 1860).

26 Kasım 1860'da *Le Constitutionnel* gazetesinde yayınlanan yazıda mülklerini Hristiyanlara bırakmak zorunda kalan Dürzilerin evlerine, şehre geri dönmeye başladıkları ve bölgedeki Hristiyanların tekrardan benzer olayların yaşanma ihtimalinden dolayı büyük endişe içerisinde oldukları yazılmıştır. Mevcut yazı Fransızlar Lübnan'ı terk ettikten sonra katliamların daha şiddetli bir şekilde yeniden başlayacağından dolayı endişeleri hatırlatmıştır. Öte yandan katliamlar belirli ticari faaliyetlerde çalışan işçilere yönelik olduğu için de bölgede ticari faaliyetlerin canlanmasının kolay olmadığı da aynı yazıda vurgulanmıştır. (Le Constitutionnel, 26 Kasım 1860). Bölgede düzenli bir hükümet ve Avrupalı devletler tarafından kurulacak bir denetim mekanizması oluşturulmadan Fransa'nın bölgeyi terk etmesinin yeni olayların yaşanmasına sebebiyet vereceği de Fransız kamuoyunda yaygın olan görüştü. (Le Constitutionnel, 14 Nisan 1861). Fransa'nın bölgedeki etkisi siyasi ve ticari olduğu kadar, sosyal ve kültürel de olmuştur. Fransız birlikleri bölgeden çekildikten sonra dahi Fransızca etkisini sürdürmeye devam etmiştir (Khairallah, 1912, s.62). 1861'de Davud Paşa'nın talebi üzerine *Universelle* yayınevini kuran Fuad Paşa ayrıca Lübnan hükümetinin matbaasını da düzenlemiştir (Khairallah, 1912, s.97). Fuad Paşa'nın bölgede Fransız nüfuzunu sınırlamak adına yaptığı hamlelerden biri de bu yayınevini kurmuş olmasıdır.

7. Kriz Sonrası Cebel-i Lübnan

1860 Lübnan olayları bastırıldıktan sonra Osmanlı hükümeti, Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya'nın da dâhil olduğu bir yapılanma oluşturularak 1 Mayıs 1861'de on yedi maddelik bir Lübnan yönetim nizamnamesi hazırlanmıştır (Archives Diplomatiques, 1862, s.242; Cuinet, 1896, s.2). Bu ni-

zamname ile Cebel-i Lübnan'da sancak statüsünde bir mutasarrıflık yönetimi oluşturulmuştur. Yine bu nizamnameye göre Osmanlı vatandaşı bir Katolik Hristiyan olması gereken Cebel-i Lübnan mutasarrıfının doğrudan Babıali tarafından atanması ve Osmanlı yönetimine karşı sorumlu olması kararlaştırılmıştır (Akarlı, 1993, s.31). Mutasarrıfın Katolik Hristiyan cemaatinden seçilecek olmasının kararlaştırılması Fransa'nın lehine bir durum olarak göze çarpmaktadır. Öte yandan bölge dışından atanacak bir mutasarrıf da Osmanlı Devleti açısından düşünüldüğünde bölgenin yerlisi bir emire kıyasla daha tercih edilebilir gözükmektedir.

Cebel-i Lübnan Nizamnamesinin öngördüğü yeniliklerden biri de yerli olmayan mutasarrıfa yardımcı olmak amacıyla bölgenin yerli ileri gelenlerinin katılımıyla oluşturulan ve yapısı mezhepsel temsil esasına göre belirlenen Merkezi İdare Meclisidir. Bölgenin bütün büyük mezhep grupları bu sayede yönetimde temsil hakkı bulmuş ve bölge dışından atanan mutasarrıfa karşı yerel temsili garanti altına almıştır (Ortaylı, 2000, s.64; Baaklini, 1976, s.56). Garabet Artin Davud Paşa Sultan Abdülaziz tarafından vezaret menşuru (vezirlik payesi) ile yeni rejimin ilk mutasarrıfı olarak atanmıştır (COA, İ.DH 474/31822). Davud Paşa'nın yeni görevinin zorluğunu dikkate alan Hariciye Nezareti Padişah'a Davud Paşa için kırk bin kuruşluk bir maaş önermiş ve Sultan Abdülaziz bu miktarı uygun görmüştür (COA, İ.DH 475/31858).

Ermeni Katolik cemaatinin bir mensubu olan Davud Paşa İstanbul doğumlu bir Osmanlı bürokratıdır ve mutasarrıflık görevi öncesinde Telgraf Dairesi ve Hazine-i Hümayun İdaresi gibi önemli kurumlarda üst düzey görevler almıştır (Jouplain, 1908, s.484). Osmanlı yönetiminin ilk mutasarrıfı olarak Davud Paşa tercihi bazı Fransız akademisyenleri tarafından eleştirilse de (Rochemonteix, 1921, s.226) Fransız hükümeti 1863 yılında Davud Paşa'ya Şeref Madalyasını (*Legion d'Honneur*) takdim etmiştir. Davud Paşa Sultan Abdülaziz'in onayının ardından bu madalyayı takmayı kabul etmiştir (COA, İ.HR 202/11579). Bu durum Fransa'nın bölgeye olan ilgisinin çatışma sonrası dönemde de devam ettiğini ve Fransız hükümetinin atanan ilk mutasarrıftan memnun olduğunu göstermektedir.

Fransa'nın Davud Paşa'ya desteği ilerleyen dönemlerde de devam etmiştir. 1866 yılında Fransa'ya yakınlığıyla bilinen Marunî lider Yusuf Kerem'in Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde çıkardığı isyanda Fransız hükümeti Davud Paşa'ya destek vermeyi tercih etmiş ve Fransa'nın desteğinden mahrum kalan Kerem için mağlubiyet kaçınılmaz olmuştur (Mange, 1940, s.106-107). Görüldüğü üzere, Fransa 1860 krizi sonrasındaki dönemde de bölgedeki etkisini belli ölçüde devam ettirmiştir. Bu durumda şüphesiz kriz esnasında bölgeye gönderilen Fransız askeri misyonunun ve krizin ardından düzenlenen yeni sistemi belirleyecek oturumlarda Fransız siyasi temsilinin önemli bir etkisi vardır. Yine Davud Paşa dönemi

düşünüldüğünde Osmanlı ve Fransız hükümetlerinin uyumlu bir görüntü çizmesi de Osmanlı Devleti'nin lehine olmuştur.

8. Sonuç

Osmanlı hükümeti 1860 yılında Lübnan'da yaşanan iç savaş boyunca çeşitli güçlüklerle karşılaşmış olsa da bu süreçte belirtilmesi gereken önemli başarılar da elde edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olarak sınıflandırılabilen Lübnan'daki 1860 olayları yabancı devletlerin müdahaleleri ve kendi aralarındaki güç mücadeleleri sebebiyle uluslararası bir krize dönüşmüştür. Fuad Paşa'nın olayları bastırmadaki hızı çatışmaların tansiyonunu düşürmüştür. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak bölgelerinde çıkan krizleri yönetme konusundaki başarısını gösterir niteliktedir. Öte yandan olayların tarafı olan gruplar asla Osmanlı hükümetine meydan okumamış ya da isyan ederek bağlı buldukları yönetime karşı gelmemişlerdir. Başka bir deyişle iç savaşa dâhil olan bütün taraflar Osmanlı otoritesini saymış ve ona itaat etmiştir. Osmanlı hükümeti yabancı müdahaleleri önleyebilmek adına birçok strateji belirlemiş ve uygulamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Fuad Paşa'nın çatışmaların yaşandığı bölgeye müdahale amaçlı gelişi Fransızların müdahalesini kısıtlamış ve bu çıkarmanın her açıdan Fransa'nın amaçladığı şekilde derinleşmesini engellemiştir.

Osmanlı hükümetinin 1860 krizindeki en büyük eksikliği yaşanan şiddet olaylarının boyutlarını tüm detaylarıyla kavrayamamış olmasıdır. Bu yetersizliğe rağmen Fuad Paşa görevini başarılı bir şekilde yerine getirmiş, çatışmaları yatıştırmış ve bölgede düzeni yeniden sağlamıştır. Fuad Paşa'nın bu başarısının önemli bir sonucu da bölgede kalıcı bir Fransız istilasını ya da sömürgeleşme hareketini engellemiş olmasıdır.

Olaylara Fransa tarafından bakıldığında ise iç savaş sonrası yapılan müzakerelerde Osmanlı hükümetinin olaylara başarılı müdahalesine rağmen “yüzyıllardan beri Hristiyanların koruyucusu” rolünü kullanan ve birliklerini Doğu'ya gönderen Fransa, Marunîlere bölgede özerk bir statü içinde yaşama imkânı sağlamıştır. Osmanlı yetkililerinin olayların başlangıcındaki yetersiz tutumları da Fransa'nın bölgeye müdahalesini kolaylaştırmıştır. Fransa da çıkan olaylardan Osmanlı yetkililerini sorumlu tutmuş ve onların yetersiz yönetimleri yüzünden bölge Hristiyanlarının zulüm gördüğünü iddia etmiştir. Öte yandan Fransa'nın bu müdahalesi İngiltere ile söz konusu bölgedeki rekabeti açısından Fransa'ya İngiltere karşısında önemli bir avantaj sağlamıştır. Dönemin Fransız basınında yayınlanan Lübnan'daki olaylarla ilgili yazılarda da sıklıkla Fransa ve İngiltere arasındaki nüfuz mücadelesine değinilmiştir. Bütün bu sebep-

ler ekonomik çıkarlar ve Fransa'nın bölgedeki ticari faaliyetleri ile birlikte incelendiği takdirde Fransa'nın bölgeye müdahalesinin ülke çıkarları açısından ne kadar önemli bir fırsat olduğu ortaya çıkmaktadır. Tüm bu koşullar neticesinde çıkarma yapmanın kararı çok hızlı bir şekilde alınmış ve kararın ertesinde çıkarmanın hazırlıkları vakit kaybetmeden başlamıştır.

Dönemin Fransız basınında da en başından itibaren sıklıkla bu olaylara yer verilmiş ve Fransız kamuoyu Fransa'nın çıkarma yapmasının gerekliliği için hazırlanmıştır. Bölgedeki askerlerin yazdıkları detaylı bilgiler içeren mektuplar ve dönemin siyasetçilerinin bölgedeki olaylara dair görüşleri Fransa'nın çıkarları ve müdahale etmesinin gerekliliği çerçevesinde yayınlanmıştır. Fransız gazetelerinde çıkan yazılarda genellikle Suriye'deki Osmanlı yönetiminin zayıflığından, Osmanlı yöneticilerin yetersizliğinden ve Hristiyanlara karşı olumsuz tutumundan bahsedilmiş, Fransa'nın müdahalesinin kaçınılmaz olduğu fikri işlenmiştir. Basında Osmanlı yetkililerin Marunîlere karşı yapılan saldırılarda kasıtlı bir biçimde etkisiz kaldıkları da sıklıkla konu edilen görüşlerdendir. Fransız birliklerinin Beyrut Limanı'na çıktığı tarihte Osmanlı Devleti'nin görevlendirdiği Fuad Paşa olayları dindirmeye ve suçluları cezalandırmaya başlamıştı. Fransa'nın da yakından izlediği Fuad Paşa'ya dair olumlu görüşler içeren yazılar da Fransız basınında yer bulmuştur. Bölgedeki Osmanlı yöneticileri ve askerleri hakkında olumsuz yorumlar içeren yazıların aksine Fransız basınında yayınlanan Fuad Paşa'ya dair haberlerde çoğunlukla olumlu bir imaj çizilmiştir. Yerel toplulukların gözünde "kurtarıcı" devlet olma amacı güden ve bu fırsatı İngiltere'ye bırakmak istemeyen Fransa, Suriye'deki olaylarda hedeflediği rolü tam olarak oynayamamıştır. Fuad Paşa'nın olayları hızlı bir şekilde yatıştırması neticesinde Fransız birlikleri işlevlerini büyük oranda yitirmiştir. Ancak Fransa uluslararası bağlamda önemli bir aktör olarak olaylara dâhil olmuş ve uzun vadede bölgede yeniden şekillenen yönetimde kendine yer edinme fırsatı yakalamıştır.

Kaynaklar

Ageron, Charles-R. (1970). Abd el-Kader Soverain d'un Royaume Arabe d'Orient, *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, 8. 15-30.

Akarlı, Engin D. (1993). *The long peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*. Berkeley: University of California Press.

Archives Diplomatiques Recueil de Diplomatie et d'Histoire (1862). 1 (2). Paris: Brockhaus.

Argyll, Duke of. (1879). *The eastern question: From the treaty of Paris 1856 to the treaty of Berlin 1878, and to the second Afghan War*. London: Strahan & Co.

- Baaklini, A. (1976). *Legislative and political development: Lebanon, 1842-1972*. Durham, NC: Duke University Press.
- Buheiry, M. (1984). The peasant revolt of 1858 in mount Lebanon: Rising expectations, economic malaise, and the incentive to arm. *Land tenure and social transformation in the Middle East*, Ed. Tarif Khalidi, Beirut: American University of Beirut, 291-302.
- Cahuet, A. (1905). *La question d'orient dans l'histoire contemporaine (1821-1905)*. Paris: Dujarric.
- COA (*Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri, İstanbul*)
- COA, İ.DH 64/3177, 22 Cemaziyelahir 1258 (31 Temmuz 1842)
- COA, İ.MMS 132/5673, 29 Zilhicce 1276 (18 Temmuz 1860)
- COA, İ.MTZ.CL 2/140, 10 Muharrem 1277 (29 Temmuz 1860)
- COA, İ.MTZ.CL 3/143, 16 Cemaziyelevvel 1277 (30 Kasım 1860)
- COA, İ.DH 474/31822, 8 Muharrem 1278 (16 Temmuz 1861).
- COA, İ.DH 475/31858, 16 Muharrem 1278 (24 Temmuz 1861).
- COA, İ.HR 202/11579, 25 Rebiülevvel 1280 (9 Eylül 1863).
- Cuinet, V. (1896). *Syrie, Liban et palestine: Géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée*. Fascicule I, Paris: Rue Bonaparte.
- Émerit, M. (1952). La crise Syrienne et l'expansion économique Française en 1860, *Revue Historique*. 207 (2). Paris: Presses Universitaires de France, 211-232.
- Gökbilgin, M. Tayyib. (1946). 1840'tan 1861'e kadar Cebel-i Lübnan meselesi ve Dürzîler. *Belleten*, 10 (40), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 640-703.
- Harik, I. (1968). *Politics and change in a traditional society; Lebanon, 1711-1845*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Havemann, A. (1983). *Rurale bewegungen im libanongebirge des 19. Jahrhunderts: Ein beitrag zur problematik sozialer veränderungen*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Hitti, P. (1965). *A short history of Lebanon*. New York: St. Martin's Press.

- Holland, Thomas E. (1885). *The european concert in the eastern question: a collection of treaties and other public acts*. Oxford: The Clarendon Press.
- Jobin, Jean B. (1880). *La Syrie en 1860 et 1861: Lettres et documents formant une histoire complète et suivie des massacres du liban et de damas, des secours envoyés aux chrétiens et de l'expédition Française*. Lille: L. Lefort.
- Jouplain, M. [Bulus Nujaym]. (1908). *La question du Liban: Etude d'histoire diplomatique & de droit international*. Paris: Librairie Nouvelle de Droit et de Jurisprudence.
- Karal, Enver Z. (1988). *Osmanlı tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Khairallah, K.T. (1912). *La Syrie territoire. Origines ethniques et politiques Évolution esquisses: La vie sociale et littéraire. la vie politique en syrie et au Liban*. Paris: Rue Bonaparte.
- La Gazette du Midi*, (23 Temmuz 1860).
- Lamy, E. (1900). *La France du levant*. Paris: Plon-Nourrit et cie.
- Le Constitutionnel*, (19 Temmuz 1860, 27 Temmuz 1860, 30 Temmuz 1860, 12 Ağustos 1860, 18 Ağustos 1860, 31 Ağustos 1860, 4 Eylül 1860, 18 Eylül 1860, 23 Eylül 1860, 1 Kasım 1860, 10 Kasım 1860, 26 Kasım 1860, 14 Nisan 1861).
- Le Correspondant Recueil Périodique*, (1878). c. 110. Paris: Bureaux du Correspondant.
- Le Figaro*, (12 Ağustos 1860).
- Lenormant, F. (1861). *Histoire des massacres de Syrie en 1860*. Paris: Hachette.
- Louet, Ernest. (1863). *Expédition de Syrie Beyrouth Le Liban Jérusalem 1860-1861 Notes et Souvenirs par Ernest Louet*. Paris: Amyot.
- Maila, J. (1998). The Arab christians: From the eastern question to the recent political situation of the minorities, *Christian communities in the Arab Middle East: The challenge of the future*. Ed. Andrea Pacini. Oxford: Clarendon Press, 25-47.
- Mange, Alyce E. (1940). *The near eastern policy of the emperor Napoleon III*. Urbana: University of Illinois Press.

- Ma'oz, M. (1968). *Ottoman reform in Syria and palestine, 1840-1861: The impact of the Tanzimat on politics and society*. London: Clarendon Press.
- Mayence, F. (1910). François lenormant, *The Catholic encyclopedia*, 9. New York: Robert Appleton Company. <http://www.newadvent.org/cathen/09151a.html> internet adresinden 3 Mart 2021 tarihinde alıntılanmıştır.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devri'nde Osmanlı mahalli idareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Poujade, E. (1860). *Le Liban et la Syrie, 1845-1860*. Paris: Librairie Nouvelle.
- Poujoulat, B. (1861). *La Vérité sur la Syrie et l'expédition Française*. Paris: Gaume Frères et J .Duprey.
- Rochemonteix, Camille de. (1921). *Le Liban et l'expédition Française en Syrie, 1860-1861, Documents Inédits du Général A. Ducrot*. Paris: A. Picard.
- Samné, G. (1920). *La Syrie*. Paris: Bossard.
- Uygun, S. (2017). *Osmanlı Lübnanı'nda değişim ve iç çatışma Marunî Asi Yusuf Bey Kerem (1823-1889)*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ülman, H. (1966). *1860-1861 Suriye buhranı: Osmanlı diplomasisinden bir örnek olay*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Yapp, M. (1987). *The making of the modern Near East, 1792-1923*. New York: Longman.

Makale Bilgi Formu

Yazar(lar)ın Katkıları: Makaleye tüm yazarlar eşit katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazarlar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: Çalışmanın etik kurul belgesine ihtiyacı olmadığı yazar tarafından belirtilmiştir.

Bu çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde “*Universal Journal of History and Culture*” hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk yazarlara aittir.